

Զ Պ Ե Ս Տ

ՀԱՅ ԿԱՅՈՂԻԿԱՅԻՆ

Ք Օ Ղ

Քօղի գործածութիւնը միայն կաթողիկոսին յատուկ էր, այնպէս որ կաթողիկոսի իշխանութեան իբր հոմանիշ ալ կը գործածեն մեր պատմիչները ինչպէս Վարդան կը գրէ. «Իսրայէլ կեցեալ յաթոռն ամա տասն վախճանի և առնու գփօղն Սահակ»։ ուրիշ տեղ մը. «Եւ առնու գփօղն խաչիկ»։ Ո՛ր ատեն սկսած են կաթողիկոսը զայն գործածել՝ ստոյգ թուականը չէ կարելի ըսել, ոմանք Լուսաւորչէն գործածուած կը համարին և իբր ապացոյց կը բերեն Յայսմաւորին գրածը (յ30 յուլիսի) ուր կ'ըսուի թէ երբ Դաւիթ թոռնեան Աղթամարայ մէջ հակակաթողիկոսական աթոռ հաստատեց՝ իր աթոռը օրինաւոր համարել տալու համար, կ'ըսէ թէ հոս են, Քօղ և զաւագան և մաշկեղէն զօտի Գրիգոր Լուսաւորչի։ Սակայն այդ քօղը Տէր Իսրայէլի Յայսմաւորին համեմատ «քօղ ոսկեթեւ ծայրիւք» ըլլալով՝ և խորհրդոյ սպասուց հետ յիշուելով՝ սկստ ծածկոյթ կը համարին. և Վարդան պատմագիրը այդ քօղը չիշեք բնաւ. «և կայր անդ սեղան պատարագի սրբոյն Գրիգորի, և զաւագանն և զօտի մաշկեղէն» (էջ 116)։ Ուրեմն ահա քօղի գործածութեան առաջին դարը չենք կրնար գտնաւ և Վարդան պատմագիրին ութերորդ դարու կաթողիկոսաց համար ըսած «Եւ առնու գփօղն» բացատրութիւնը՝ վաւերական ապացոյց մը չենք կրնար համարել, սակայն այսչափ կրնանք ըսել որ Պետրոս Գետադարձի օրով ի գործածութեան էր այդ քօղը։ Կիրակոս պատմագիրը յետ պատմելու ժողովրդեան Դեոսկորոսի Գեւորդարձին հակաթոռոյն քօղը պատռելով՝ կ'աւելցնէ, «քանզի քօղով վարէին յայնմ ժամանակի կաթողիկոսը» (էջ 51)։ Պատմը չիս գրած յայնմ ժամանակի բացատրու-

թենէն ուրիշ հետեւութիւն մ'ալ կարելի է հանել, այն է թէ իր ժամանակը սովորութիւն չկար կաթողիկոսաց՝ քօղ գործածել։

Լամբրոնեցին թէ և իր պատարագի մեկնութեան մէջ Քօղ չիշատակեր՝ սակայն իր գրած Դնորհաւոյ ներքողին մէջ կը պատմէ Հոռմայ քահանայապետին առ Գրիգոր Գ Պահլաւունի կաթողիկոսն Քօղ ղրկելը որ ինձ զարմանալի կը թուի վասն զի ինչպէս դիտուած է՝ Հոռմայ Հայրապետը իրենց գործածած սպասները միայն ղրկած են Հայ կաթողիկոսին, և քօղի գործածութիւնը Լատինաց մէջ սովորութիւն չէ եղած բնաւ։

Քօղը՝ ինչպէս որ կը դիտուի պատմութեան մէջ՝ խոյրին կը համապատասխանէ իր գործածութեան մէջ. այնպէս որ ինչպէս թաղը թագաւորութիւն կը նշանակէ՝ այսպէս ալ քօղը կաթողիկոսութիւն՝ ինչպէս տեսանք, վասն զի թագի կամ խոյրի տեղ կը գործածուէր. մեզ կը նպաստէ Մատթէոս Ուռհայեցոյ սա գրածը. «Յայնժամ տէր Գրիգորէս յուղարկեաց զքօղն և զզաւագանն և զսուրբ նշանն տէր Պետրոսի առ տէր Սարգիս» որով սա կաթողիկոս կ'ընտրուի. (Մ. Ուռհայեցի 26 էջ 152-3). եթէ այն ատեն ո՛ր և է թագ գործածէին կաթողիկոսը պէտք էր զայն ղրկել Գրիգորիս՝ զաւագանին հետ։ Ըստ այսմ Քօղը այն ատեն այլ ևս չեն գործածել կաթողիկոսը՝ երբ խոյրը կ'ընդհանրանայ երկոստասներորդ դարու մէջ։ Եւ արդէն Կիրակոս պատմագիրի համարձայն իր ատեն սովորութիւն չէր քօղ գործածել (հմտ. քիչ մը վերը բերած վկայութիւննիս)։ Սակայն իբրև արարողութեան մասն կը գործածուէր կաթողիկոսի օծման ժամանակ, այնպէս որ Մաշտոցնէրու մէջ կաթողիկոսի զգեստաւորութիւնը նկարագրած միջոց կը յիշեն նաև քօղը (հմտ. Գլ. Գ, Ձեռնադրութեան արարողութիւնը էջ 106) և մինչև հիմայ կը շարունակուի այն օծման միջոց ինչպէս որ Արարատի մէջ (1885 նոյեմբեր) կը կարդանք. «Յետ օծման ապա՝ Մկրտիչ Արքե-

պիսկոպոսն առեալ յՍևազ Լուսարարէ
զՀայրապետական Սպիտակ քող՝ արկանէ
ի վերայ գլխոյ հայրապետին»:

Պ Ա Լ Ի Ո Ւ Ն

Պալիուսը որ և Պալիուս՝ (լատ. Pal-
lium) Եմփորոնի ձեռով է բայց փոքր և
նեղ. այլ բոլորովին Լատինաց յատուկ է
այս. արքեպիսկոպոսաց կը տրուէր Թէ՛ քա-
հանայապետէն իբր անկախ արքեպիսկո-
պոս և Թէ՛ քաղաքապետէն՝ ի նշան զայն
իբր Արքեպիսկոպոս ընդունելու իր գաւա-
սին մէջ:

Պալիուսը առաջին անգամ Գրիգոր Գ
Տղայ կ'ընդունի Հռոմայ քահանայապետէն
բառ պատմելոյ Ն. Լամբրոնացոյ որ իր
յիշատակարանաց միոյն մէջ կը գրէ (հմտ.
յիշատ. յամի 1185). «Բնկալեալ կաթո-
ղիկոսին սրբոյ (Գրիգորի) զպատուական
Պալիուսն». և նոյն Լուսիոս կամ Լուկիոս
քահանայապետին նամակն ալ այս բառե-
րով. «Ոմփորոն քեզ, եղբայր կաթողիկոս,
Պալիուս որ է առաջին ամենայն պատուոյ»:
Եւ վասն զի Պալիուսը մեր մէջ չէ գոր-
ծածուած բնաւ՝ այն պատճառաւ վարդան
պատմագիրը զայն վստիս կը համարի. «Ա-
ռաքեցի նմա զիմ վակսուսն» (էջ 134):

Ն Ա Փ Ո Ր Տ

Կաթողիկոսը, պատրիարքաց նման իշ-
խանութիւն ունի բազմախաչ Նափորտ
(շուրջառ) կրելու, և այդ բազմախաչ
շուրջառը կը կրէին նաև Արքեպիսկոպոսը՝
«Երկրորդ դաս աստիճանի եկեղեցւոյ են
Արքեպիսկոպոսը... զգեստ է նոցա նոյն
նափորտն բազմախաչ» : «Վերապահել
միայն Հայրապետին (Հայոց) իսլազարդ
շորչաւ կրելը» : (Գեղարքունի Սմբատեան
արքեպս. էջ 653):

ԵՄԻՓՈՐՈՆ ԵՒ ԿՈՆՔԵՈՆ

Եմփորոնը եպիսկոպոսութեան յատուկ
է, որով Թէ՛ պատրիարքները Թէ՛ Արքե-
պիսկոպոս—կաթողիկոսները և Թէ՛ Մես-
րապոլիտը իշխանութիւն ունին զայն կրե-
լու զգեստաւորութեան և պատարագի ժա-
մուն, բայց ըստ պատուոյ կը տարբերին
իրարմէ: Լամբրոնացին (Մեկն. պատարա-
գի յէջ 82) պատրիարքաց Եմփորոնը
այսպէս կը նկարագրէ. «Որ Եմփորոնն է
հինգ կրկին՝ ինճ կրկին խաչիւք զարդա-
րեալ» : Իսկ արքեպիսկոպոսացը «Եմփո-
րոն յորեքկին», Մետրապոլիտացը «Եմփո-
րոն հրեք կրկին» իսկ պարզ եպիսկոպո-
սացը «Եմփորոն կրկին միայն» : Եւ ըստ
Լամբրոնացոյ կաթողիկոսին Եմփորոնն
ալ յորեքկին պէտք է ըլլայ, վասն զի
կաթողիկոսն ալ Արքեպիսկոպոսաց աստի-
ճանին մէջ կը համարի: Սակայն Հ. Ին-
ճիճեան կաթողիկոսին Եմփորին (Եմփ-
փորոն) ինճ կրկին կը համարի, պատրիար-
քաց եմփորոնին նման (Հնախօս. Գ. 265)
և Ստ. Որբելեան նկարագրելով Կոստան-
դին Պրոնազործի (1289) զգեստաւորու-
թիւնը (հտ. Բ էջ 385 գլ. ԿԸ) կը գրէ.
«Եւ զգեցեալ զգգեստն հայրապետական
բազմախաչն և զեմփորոնն ինճ կրկին
որ պատրիարքացն է» :

Եմփորոնը զոր կաթողիկոսը կը կրէր
ոսկեթիւն է, 1345ի Մաշտոցը այսպէս կը
նկարագրէ. «Ուսանոց (Եմփորոն) ոսկե-
թիւ՝ զպարանոցան. փրկչական և՛ Սու-
տուածածնի և սրբոյ Հայրապետացն կեր-
պագրութեամբ քանդուածեալ» :

Կոնքեոն ալ նոյնպէս ոսկեթիւն պիտի
ըլլայ նկարով քանդակուած ըստ նոյն Մաշ-
տոցին և ձախ կողմը պիտի կախէ կաթո-
ղիկոսը ինչպէս որ նոյն ձախ կողմը կը
կախեն եպիսկոպոսները, «Եւ կոնքեոն

1. Սինեաց մետրապոլիտը ևս բազմախաչ նափորտ
կը կրէին. հմտ. Սիսականի մի պատկերը (ձեռագրէ առ-
նուած) էջ 21:

2. Ստ. Օրբելեան իր Ա գրոց մէջ գլ. ԻԷ (էջ 151)
Լամբրոնացոյ նման կաթողիկոսը Արքեպիսկոպոսաց
աստիճանին մէջ կը դնէ «Արքեպիսկոպոսը... որ կոչին
կաթողիկոսը... Եմփորոն յորեքկին»:

զգօտողն ի ձախու կողմանն՝ նոյնպէս ոսկեթել նկարիւք և պատկերօք քանդակած»:

ԳԱՌԱԶԱՆ, ՄԱՏԱՆԻ, ՎԵՂԱՐ

Գաւազանը ևս իշխանութեան հոմանիշը կրնայ համարուիլ թագին նման և Հոռմայ քահանայապետը թագին հետ գաւազան ալ կը դրկեն: Կը համարուի ըստ վկայութեան Յայտաւորաց թէ Լուսաւորիչն իսկ կը գործածէր իշխանական գաւազանը և կ'ըսուի թէ Լուսաւորիչի գաւազանը մինչև ի Ժի դար կը պահուէր Աղթամաւոյ Զորոյվանքի մէջ, ինչպէս որ Վարդան պատմագիրն ալ կը գրէ թէ «Կայր անդ Սեղան պատարագի սրբոյն Գրիգորի, և Գաւազան» (էջ 116): Գաւազանները իրենց ձեւերով աստիճանաւորութիւն ունին այնպէս որ այլ է վարդապետական, այլ է հովուական, այլ է մետրապոլիտական գաւազանը:

Պատմագրաց ջով վկայութիւն մը և ծանօթութիւն մը չունինք անոնց ձեւին վրայ, բայց հաւանաբար այն գաւազանը որ հիմայ Վարդապետաց կը տրուի առաջ ալ նոյն ձևով էր:

Հայրապետական — Կաթողիկոսական գաւազանը զոր կը գործածէին հայ կաթողիկոսը՝ երկոտասաներորդ դարէն առաջ խաչաձև էր ինչ որ հիմայ կը գործածէ կաթողիկոսն. այս ըսածս կրնամ պայացուցանել Մ. Ուսհայեցոյ և Վարդան պատմագրի գրածները բաղդասելով. Ուսհայեցին կը գրէ. Պետրոս Գետադարձը երբ Յունաց թագաւորական պալատը կ'երթար՝ նախ «զհայրապետական Գաւազանն յառաջ տանէին»: Խաչաձև ըլլալուն համար «յորժամ տեսանէր թագաւորն՝ երկիր պզգանէր»: (Մ. Ուսհայեցի ՀԳ). Վարդան (էջ 113-4) պատմագիրը այդ գաւազանը խաչ կը կոչէ. «Բայց զիսկն երկաթի ձեռագործ առաքելոյն թաղէոսի՝ որ տանէին առաջի (կաթողիկոսին): Ուրիշ տեղ մ'ալ (յէջ 104) կ'ըսէ Մէլիք-Շահին համար թէ՛ «զպատրիարքն զՖարսեղ վերացեալ խաչի առաջի իւր մուծանէր»:

Հոռմայ քահանայապետը իրկոտասաներորդ դարու մէջ երբ սկսան Հայ կաթողիկոսին գաւազան զրկել՝ այն ատեն կաթողիկոսը զայն սկսաւ գործածել. և է այժմեան հովուական գաւազանը զոր Լատին եպիսկոպոսները կը գործածէին և յետոյ սկսան մեր եպիսկոպոսները ևս կրել: Մատանի զոր վաներակսն կը կոչէ Ստ. Ռրեւելան՝ ըստ Թովմա Արծրունւոյ՝ Լուսաւորչայ օրով սովորութիւն եղած է կաթողիկոսաց գործածել. — նոյն պատմիչը (Ա. ԺԵ) կը յիշէ Գրիգոր Լուսաւորչի հովնական գաւազանը «և զմատանին պատկերեալ» որով այս բացատրութենէս կ'իմանանք թէ մատանւոյն վրայ քանդակուած էր սրբազան պատկեր մը:

Վարդան պատմագիր Լուսիոսի առ Գրիգոր Տղայ զրկած Վակսար, Պոսկ և Կօշի կը յիշելէն վերջ կ'աւելցնէ քահանայապետին կողմանէ. «զի զայն զգեցեալ պատարագեցէ Մատանեա հանդերձ» (Վարդան էջ 136):

Վեղար — Միայն կաթողիկոսն է որ Վեղարին վրայ խաչ մը կը կրէ. այդ երբ սկսած է արդեօք դժուար է գտնել, վասն զի ո'չ մի պատմագրի ջով չիշխատակուի: Միայն Վարդան պատմագրին սա վկայութիւնը ունինք՝ որ աղօտ կերպով գաղափար կու տայ. նա կը գրէ. «Յաւուրս յայնոսիկ տէր Զաքարիա (յիններորդ դարու) երթայ տեսանել զՅիսէ որդի Շեխայ, և յոյժ մեծարի ի նմանէ. տուեալ նմա բազում պարգև և դրօշ՝ բառնալ խաչ ի վերայ նորա»:

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ

Գերմանացիք ալքոհի համար կը ծախսեն 3 ամգամ աւելի՝ քան քանակի և մաւատորմդի համար:

7 ամգամ աւելի՝ քան տարրական կրթութեամ համար:

Նոյնքամ՝ որքան ազգային պարտքերն են. ծեփ Գերմանացիք 13 ամիս ալքոհէ հրաժարէին՝ պիտի կրնային տէրութեամ ըլլոր ազգային պարտքը վճարել. — Պետք չէ սպասել այս պիտի ազգէ մը... դիւմագիտական փայլում յաջողութիւններ: